

1938 – Mechelse communisten voeren ononderbroken drie oorlogen.

Communisten in Vlaanderen. Talrijk waren ze nooit, vasthoudend des te meer.

Vandaag zijn ze vergeten maar persoonlijke roem streefden ze toch niet na.

Zoals deze Mechelaars die de ene na de andere oorlog voerden. Als jonge twintigers trokken ze in het interbellum naar Spanje om er het fascisme te gaan bekampen. Deze ervaringen kwamen van pas in de strijd tegen de Duitse bezetter en zijn bondgenoten. De bevrijdingsroes was van korte duur. In het Koude Oorlogsklimaat werden deze verzetshelden er op hun beurt van verdacht met de nieuwe vijand te heulen.

Op 4 maart 1938 vulde de Mechelse metaalbewerker Edmond Van den Heuvel, 'Mon' voor zijn vrienden, in het Spaanse Murcia een merkwaardig formulier in. Het betrof een aanvraag om lid te worden van de Spaanse communistische partij, de PCE. Van den Heuvel herstelde op dat moment van een schotwond in de nieuwe vleugel van de universiteit die tot ziekenhuis was omgebouwd.

De dan 27-jarige Van den Heuvel was een van de naar schatting 2400 mensen die zich bij het uitbreken van de Spaanse Burgeroorlog in België hadden aangemeld als vrijwilliger voor de Internationale Brigaden. Die waren onder impuls van de Komintern – de vanuit Moskou gestuurde communistische internationale – opgericht om de Spaanse republikeinse regering bij te staan tegen de opstandelingen.

Militair was die strijd ongelijk. Aan de kant van generaal Franco hadden zich niet alleen monarchisten, clerus, grootgrondbezitters en de lokale fascistische variant (Falange) geschaard. De opstandelingen kregen ook steun van het Italië van Mussolini en van nazi-Duitsland. De republikeinse volksfrontregering kon daartegenover rekenen op het verafgelegen Mexico en de USSR. De grote Europese democratieën – Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk – hielden zich in tegenstelling tot de nochtans medeondertekenende totalitaire regimes aan het non-interventiepact en keken vanop de zijlijn toe.

Het Spaanse conflict symboliseerde de strijd die miljoenen mensen beroerde en mobiliseerde: fascisme versus democratie. Een aantal Vlaamse werklozen en arbeiders als Van den Heuvel en zijn makkers voelden zich zo betrokken dat ze bereid waren hun

leven op het spel te zetten in een land waarvan ze de taal niet spraken. Velen hadden niet eens een militaire opleiding genoten.

Anders dan occasionele avonturiers en gelukzoekers compenseerden de jonge communisten dat cruciale manco met een fanatieke politieke overtuiging. Net zoals bij vele van zijn communistische generatiegenoten ontloek het politiek bewustzijn van Van den Heuvel op de middelbare school rond de Vlaamse kwestie die ze als een sociale kwestie begrepen. In Mechelen telden de communisten midden jaren dertig een cel die onder de Antwerpse federatie ressorteerde. Behalve oudgediende Karel Van Dooren, die al van vóór de Eerste Wereldoorlog in contact stond met de dissidente Nederlandse socialisten van David Wijnkoop, bestond de Mechelse groep uit een handjevol laaggeschoolde jongeren. Velen onder hen voelden zich aangetrokken tot de communistische partij (KPB) door de figuur van de voormalige flamingantische activist Jef Van Extergem, dan boegbeeld van de partij in Vlaanderen.

De communistische beweging van de jaren dertig heette 'gebolsjeviserd' te zijn. Het ging om een strakke hiërarchie waar centralisme en eensgezindheid sleutelbegrippen waren. Vanuit Moskou had het bewind, onder leiding van Jozef Stalin, alle partijen gezuiverd. Dat moest letterlijk genomen worden. De algemeen-secretaris van de KPB, Marc Willems, werd in 1935, nadat de jeugdsectie de gehate trotskistische splinter mee opnam in een antifascistische alliantie, naar Moskou gesommeerd. Willems verdween richting Siberië om pas midden jaren vijftig teken van leven te kunnen geven. Vanaf 1936 werden de Moskouse Processen opgestart waarin pioniers van de partij en van de Sovjetstaat als 'fascisten' en 'trotskisten' tot de doodstraf veroordeeld werden. In een jargon dat bol stond van pathologische metaforen werden de Mechelse en andere communisten tegen deze 'ziekten' 'geïmmuniseerd'. Maar in Vlaanderen kreeg de KPB geen greep op de samenleving. In oktober 1936 nam Van den Heuvel als afgevaardigde deel aan het partijcongres dat de stichting van de Vlaamse Kommunistische Partij voorbereidde. Vanaf januari 1937 wilden de communisten onder die naam meer voeling nastreven met de Vlaamse werkende bevolking. Ook het partijweekblad onderging een naamsverandering en werd *Het Vlaamsche Volk*.

Toen in juli 1936 op het Iberisch schiereiland de coup van de opstandelingen mislukte en een burgeroorlog uitbrak, klonk 'Spanje' bij deze jonge Mechelaars als een ultieme

lokroep. Van den Heuvel vertrok als eerste en kwam op 5 januari 1937 aan. Hij werd in februari 1937 gevolgd door een aantal Mechelse kompanen onder wie Henri 'Rik' Van Ussel en Albert De Coninck. Ze reisden illegaal maar konden zich niet aan de aandacht van de Belgische overheid onttrekken. In België stond Van den Heuvel vanaf oktober 1937 geseind als deserteur. Hij was immers opnieuw opgeroepen voor militaire dienstplicht, iets wat de overheid deed bij landgenoten van wie ze vermoedde dat die in Spanje de wapens hadden opgenomen. De vrijwilligers werden bij aankomst gekazerneerd in de basis van Albacete. Voor Van den Heuvel ging het nadien naar het nabijgelegen Pozo Rubio voor verdere opleiding waarna hij bij een Spaanse brigade belandde die in Pozoblanco nabij Granada slag zou leveren.

Van Ussel werd amper enkele dagen na aankomst in Albacete naar de streek rond het belaagde Madrid vervoerd waar hij in de Slag om Jarama (naar de gelijknamige rivier) zijn vuurdoop meemaakte. De Coninck kreeg een administratieve taak op de generale staf van de Internationale Brigaden en werd in juni 1937 door zijn partij teruggeroepen. Begin december verscheen hij in Mechelen voor de onderzoeksrechter maar kwam weg en organiseerde de Spanje-solidariteit.

In 1937 en 1938 namen Van den Heuvel en Van Ussel deel aan tal van gevechten, raakten gewond en schopten het allebei tot politiek commissaris, een cruciale functie in elk bataljon voor het opvijzelen van het moreel, het bewaken van de discipline en het inpeperen van de politieke orthodoxie. In december 1938 hielden de Internationale Brigaden in Barcelona een officiële afscheidsparade waarna ook de Spanjestrijders, onder wie 'Mon' en 'Rik' druppelsgewijs en vaak perspectiefloos huiswaarts keerden. Andere Mechelaars als Frans Puttemans, Frans Rouwoos en celsecretaris Karel Willems overleefden het niet en werden ter plaatse, vaak anoniem begraven.

Eenmaal terug zochten ze met wisselend geluk werk en inkomen. Hun hachelijke materiële toestand verhinderde hen geenszins van een frenetieke partijactiviteit aan de dag te leggen. Van den Heuvel verkocht zelfs zijn trouwring om Duitse en andere buitenlandse kameraden te helpen die er nog beroerder aan toe waren dan hijzelf. Bij de Duitse inval in mei 1940 waren Van den Heuvel en De Coninck gemobiliseerd, Van Ussel werd naar Frankrijk weggevoerd waar hij in het kamp van Saint-Ciprien belandde met partijkameraden als de latere secretaris-generaal Edgard Lalmand, maar

ook opposenten als René Lagrou, latere aanvoerder van de SS-Vlaanderen en August Borms.

Toen de KPVB onder Duitse bezetting kernen van gewapend verzet oprichtte, speelden in de selectie van verantwoordelijken twee criteria een rol: ervaring met clandestiene Komintern-activiteit of in de Internationale Brigaden. De verantwoordelijke voor de Gewapende Partisanen aan Vlaamse kant, de Oostendenaar Bob Dubois, duidde Van den Heuvel aan als zijn adjunct. Rik Van Ussel werd instructeur van de KPVB-afdelingen, verantwoordelijke voor wat men de 'kaderpolitiek' noemde. Albert De Coninck werd naar Kortrijk gestuurd om er de partijorganisatie in handen te nemen. Het flaminganisme van de VKP werd prompt ingeruild voor Belgisch patriottisme en de partij noemde zich ook weer KPVB en lag aan de basis van het Onafhankelijkheidsfront waar ook socialisten en zelfs een aantal liberalen deel van uitmaakten. Dat flamingantisme had zich nochtans bij aanvang van de Duitse bezetting – toen het Sovjets-Duits niet-aanvalspact nog van kracht was – doorgezet met de uitgave van *Uilenspiegel*, een periodiek die het antisemitisme niet schuwde en de oorlog interpreteerde als een imperialistische twist tussen nazi-Duitsland en Groot-Brittannië. Meer dan een jaar lang coördineerde Van den Heuvel het verspreiden van sluikpers, sabotageacties en aanslagen. Op 9 oktober 1942 werd hij samen met Dubois in Brussel gevat. Deze laatste wist te ontsnappen maar Van den Heuvel werd als nummer 668 in het Fort van Breendonk geïnterneerd. In januari 1943 zette de Sicherheitsdienst hem op een lijst van gijzelaars, mensen die als vergelding voor aanslagen op Duitse militairen geëxecuteerd moesten worden. Dat gebeurde drie dagen later. Tussen 27 november 1942 tot 10 augustus 1944 werden in België 240 gijzelaars als represaille voor moordaanslagen gefusilleerd, 164 in Breendonk. De partizanen leverden het grootste aantal gijzelaars. Getuigenissen van medegevangenen in Breendonk, later opgetekend door de Mechelse communist Jef Peeraer, vertelden over de moed en zelfopoffering van Van den Heuvel die ook gruwelijk gefolterd werd.

Van Ussel en De Coninck ontsprongen de dans. Bij de bevrijding was De Coninck Vlaams sectorcommandant van de partizanen en had hij er een hele reeks gewapende en sabotageacties opzitten. Door een disciplinaire inbreuk werd hij in 1946 nochtans niet verkozen in het centraal partijcomité. In 1954 lukte hem dat wel. Hij vond toen ook zijn stek in het politiek bureau van de KPVB en was nog jarenlang verantwoordelijk voor de

internationale betrekkingen van zijn partij. Hij reisde veel, leefde sober maar had, net als de rest van zijn partij, nooit noemenswaardige impact op de institutionele politiek. Het laatste Vlaamse KPB-parlementslid, de Antwerpse dokwerker Frans Van den Branden, verdween al in 1950 uit de Kamer. De ietwat traag op gang gekomen opgang in de partijgelederen van De Coninck kruiste zich met de bittere neergang van Van Ussel. Die leidde de naoorlogse Mechelse partijafdeling maar werd na interne herrie en verdachtmakingen overgeplaatst naar Aalst om steeds verder in de marginaliteit af te glijden. Dat was uiteindelijk ook het lot van de KPB die zich in 1989 communautair splitste en aan Vlaamse kant in de tweede helft van de jaren negentig geruisloos opgedoekt werd.

De levenslopen van deze drie Mechelaars zijn illustratief voor het wel en wee van het communisme in Vlaanderen. De Spanje-ervaring en zeker nadien de aura van dé partij van het antifascistisch verzet met de vele offers, gefolterden, weggevoerden, geëxecuteerden zoals belichaamd door Mon Van den Heuvel, leverden de partij een kortstondig hoogtepunt met een electorale recordscore van 12,7 procent in België, goed voor 24 Kamerzetels, en deelname aan de eerste vier naoorlogse regeringen. Maar snel daarop werd het politieke panorama beheerst door een nieuwe krachtmeting, de Koude Oorlog, waarin de helden van gisteren de interne vijand van vandaag werden. Van Ussel, De Coninck en hun generatiegenoten gingen zonder verpozen hun derde opeenvolgende oorlog in. De communisten werden gemarginaliseerd en in een versterkt klimaat van paranoia en stalinisme – een onlosmakelijke nexus – gingen ze over tot onderlinge verdachtmakingen – zoals in het geval Van Ussel - en alweer zuiveringen. De partij overleefde in een soort van micro-zuil, in leven gehouden door gidsland USSR en het Oostblok, een veilige cocon met veel ritueel waarbinnen partijfunctionarissen als De Coninck handig wisten te gedijen tot in 1989 met de val van de Berlijnse Muur en in 1991 met implosie van de USSR het politieke licht uitging.

Ondanks al is het buitengewoon hard en zelfs gemeen dat in Vlaanderen vandaag straten genoemd zijn naar collaborateurs en niet naar jonge Vlamingen zoals Mon Van den Heuvel, Rik Van Ussel, Albert De Coninck die hun levens ingezet hebben in de strijd tegen fascisme, in het verre buitenland en op eigen grond.

Referenties:

José Gotovitch, *Du communisme et des communistes en Belgique: approches critiques*, Brussel, Aden, 2012.

José Gotovitch, *Du rouge au tricolore. Les communistes belges de 1939 à 1944. Un aspect de l'histoire de la résistance en Belgique*, Brussel, Labor, 1992.

Patrick Moreau, *Systematiek en willekeur. Het verhaal van de politieke gevangenen uit het arrondissement Mechelen*, Antwerpen, EPO, 2003.

Els Witte en José Gotovitch (eds.), 'België en de Spaanse Burgeroorlog – La Belgique et la Guerre Civile d'Espagne', *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, Vol. 18, nrs. 1-4, Gent, 1969.

Biografische schets :

Vincent Scheltiens (1962) is doctor in de geschiedenis en lid van Power in History, het Centrum voor Politieke Geschiedenis van de Universiteit Antwerpen. Eerder was hij als onderzoeker verbonden aan het Studie- en Onderzoekscentrum Oorlog en Maatschappij (CegeSoma) in Brussel. Hij schrijft over nationalisme en nationale identiteitsconstructie, de politieke geschiedenis van België, de geschiedenis van de linkerzijde en de contemporaine geschiedenis van Spanje.

Trefwoorden voor thematische index:

Communisme – Spaanse Burgeroorlog – Tweede Wereldoorlog – (gewapend) verzet – antifascisme –